

Status lidského embrya z hlediska filozofické antropologie

LAJKEP T.

Lékařská fakulta Masarykovy univerzity, Brno

Přestože etické a právní problémy vyvstávají jako první, odpověď na ontologické úrovni se zdá být předpokladem jakékoli odpovědi etické.

Pokud bychom dovedli určit povahu a charakter lidského embrya v řádu bytí, pak by determinování jeho statutu bylo již snadné. Přiznat někomu ontologický statut osoby znamená plně jej začlenit do lidské morální komunity a přidělit mu všechna morální práva, včetně práva nebýt zabit. Pokud však prohlásíme, že to či ono bytí ještě je nebo už není lidskou osobou, pak postavení tohoto bytí v morálním řádu je nejisté a o jeho osudu mohou, v rámci dohodnutých pravidel, rozhodovat ti, co plně participují na ontologickém statutu osoby.

Všichni, kdo se touto problematikou zabývají, jsou si více či méně vědomi toho, že své názory v otázce „co je to člověk“ musí budovat na určité ontologii. Takto se filozofická problematika odkrývá v hlubině bioetických problémů a nelze ani pominout skutečnost, že nabídnutá odpověď v sobě již do jisté míry obsahuje návod na praktická řešení mnoha zde nastíněných otázek.

Je obtížné postihnout celé široké spektrum nejrůznějších filozofických představ, co je to člověk a co je to osoba. Soustředme se proto na filozofické směry, které se ontologickým statutem embrya tematicky zabývají.

V bioetických diskuzích v současnosti převládají dvě koncepce, morální a ontologická pozice časného embrya:

1. embryo je plně lidskou bytostí – pozice ontologického personalizmu,
2. lidské bytí se stává osobou v průběhu těhotenství nebo v určité době po porodu – pozice empirického funkcionalizmu. Do dosažení statutu lidské osoby je embryo potenciální lidskou osobou a může mu být v různém stupni přiznána jistá ochrana. Například podle předsedy Mezinárodní gynekologické a porodnické federace již Schenkera je embryo „potenciální lidská bytost, na kterou by se mělo pohlížet s vážností a jeho specifické postavení by mělo být respektováno, dokud ho nepřeruší jiné společenské nebo mateřské zájmy“.

Ontologický personalismus

Ontologický personalismus předpokládá začátek lidského života od okamžiku koncepce. Je v těsné souvislosti s biologickým pohledem na vznik již geneticky jednoznačně samostatného jedince. Na otázku: „Je už od začátku své koncepce lidské embryo také osobou?“ odpovídá ontologický personalismus kladně – s přihlédnutím k Boëthiově definici člověka jako individuální podstaty s rozumovou přirozeností (individua substantia rationalis naturae).

Lidské embryo lze považovat za individuum, protože je nedělitelné. Co se týká problému jednovaječných dvojčat, pak se tvrdí, že není pravda, že by se jeden jedinec rozdělil na dva, ale spíše jeden živý systém dává vzniknout druhému živému systému, podobně jako je to při reprodukci jedno-buněčných organismů. Není to případ oddělení, ale znásobení, nová individualita je „přidána“ k již existující. A konec konců, díváme-li se na tento problém

z hlediska respektu k lidskému životu: má snad život embrya menší cenu, jestliže nevíme, zda z něj vznikne jeden nebo více jedinců?

Lidské embryo je podstatou (substancí), protože je vybaveno schopností seberozvoje. Ačkoli je závislé na matce, je nadáno svou vlastní existencí a autonomií, roste a formuje se jako svébytný jedinec. Má „racionální přirozenost“, neboť schopnost užívat rozum je specifickou charakteristikou lidského bytí bez ohledu na to, jestli se tato schopnost aktuálně realizuje nebo ne. Lidské bytí se nestává osobou v průběhu ontogeneze, nýbrž je osobou od samého začátku koncepce. Osobnost se projevuje svými schopnostmi a svým jednáním, ale nemůže být redukována pouze na tyto vnější fenomény.

D. Toit to vyjádřil slovy: „Oplozené vajíčko je jedinečná a komplexní genetická entita. Základní charakteristiky, jako je například pohlaví, příslušnost ke krevní skupině i barva očí jsou dány již před prvním dělením a nebudou změněny dalším vývojem, zevními vlivy ani učením.“

Lidské embryo tedy vlastní všechna práva, která lze přiznat lidské osobě. Patří k nim zejména právo na život, tělesnou a genetickou integritu i právo na rodinu.

Tento pohled na embryo je také součástí oficiálního učení katolické církve. V instrukcích *Donum vitae* se zdůrazňuje, že „původní učení církve zůstává v platnosti a je nadále potvrzeno novými biologickými objevy, které dokazují, že v zygotě je konstituována nová biologická identita lidského jedince.“ V tomtéž dokumentu se uvádí, že Magisterium nezastává žádný názor ohledně „oduševnění“ plodu, ale nepochybuje o personálním charakteru lidského života od jeho prvního výskytu. „Jak by lidský jedinec nemohl být zároveň osobou? To je důvod pro to, abychom lidský život chránili a respektovali v každém jeho projevu života.“)

Také někteří odborníci z oblasti medicíny, kteří se zabývají asistovanou reprodukcí, se k podobnému postoji přinejmenším přibližují. Například v jednom sdělení pracovníků zabývajících se asistovanou reprodukcí se praví, že „embryo jako jedinečný budoucí člověk je definováno ve chvíli, kdy pronikne spermie do oocyty. Je však možný i názor, že genom se vytvoří až po splynutí prvojadér samčího a samičího. Každopádně je dvoubuněčné embryo jednoznačně definovaným člověkem.“

Empirický funkcionalismus

Existují nejrůznější formy empirického funkcionalismu. Je jim společné, že uznávají začátek lidského bytí okamžikem koncepce, tvrdí však, že toto bytí se stává osobou až v nějakém dalším vývojovém stupni. Biologický popis embrya je irelevantní vzhledem k předpokládané definici osoby, protože ta je dána jaksí „předem“, tedy míněním filozofů. K oddělení „lidského bytí“ od „bytí personálního“ nedochází na podkladě biologických argumentů, ale na základě předpokládané definice osoby.

Jeden ze směrů, který bývá přiřazován k empirickému funkcionalismu, je označována jako „gradualismus“. Pojmenování naznačuje přesvědčení, že fetální vývoj je graduální: lineárně rovnoměrný, postupný. Také morální status embrya se naplňuje postupně, pozvolna a rovnoměrně. To znamená, že 32-ti buněčné embryo má „větší morální hodnotu“ než čtyřbuněčné – nepatrně sice, ale přesto má. Je však obtížné na této cestě postupného vývoje najít nějaké „milníky“, které by měly specifický morální význam. Ze samotného principu morálního gradualismu není nakonec ani jasné, kde se nachází onen specifický bod, po jehož dosažení by se nepersonální lidské bytí stalo osobou.

Mezi zastánci morálního gradualizmu proto nacházíme nepřehledné množství názorů, které se snaží obhájit, jaký stupeň rozvoje lidského bytí je zároveň dosažením stavu – být osobou. Nejradikálnější zastánci (Engelhardt, Glover, Harris, Singer a Tooley) této cesty jsou například přesvědčeni, že o lidské osobě nelze mluvit před šestým měsícem po narození. Logicky konsekventní je pak názor, že potraty, experimenty na zárodcích a plodech, stejně tak jako zabití dítěte (infanticidum) jsou morálně irelevantní, pokud zvolená procedura nezpůsobí bolest onomu nepersonálnímu lidskému bytí.

Například M. Tooley tvrdí, že základní otázkou, která se musí rozhodnout, je: „Jaké vlastnosti musí bytost mít, aby jí mohlo být přiznáno právo na život.“ Řešení této otázky je i společensky důležité, neboť právní řád má stanovit, v jakém stupni vývoje se musí nacházet ona bytost (lidská), aby mohlo být morálně ospravedlnitelné její zničení.

To je i názor. J. Thomsonové, která tvrdí, že „embryo není o nic víc člověkem, než semeno stromem. Teprve až získá charakteristiky, které jsou člověku vlastní, lze mluvit o člověku.“ Thomsonová však uznává, že v období embryonálního vývoje je velmi obtížné stanovit ostrou hranici, která by nám jasně odlišila, že bytost před touto hranicí je pouhá „věc“, kdežto bytost za touto hranicí je již člověk.

Filozoficky může empirický funkcionalismus nalézat svou oporu v předbiologických antropologických teoriích M. Schelera, H. Plessnera a A. Gehlena. Všem je společná myšlenka, že ze svého původního, biologického bytí, se člověk nemůže stát tím, čím je, tím, co je pro něj charakteristické a jen jemu vlastní. Člověk je chápán jako akt uskutečňování, takže o něm nelze říci, že je, ale že se stává. I když se tyto systémy verbálně rozešly s klasickou představou o podstatě člověka, přesto ji tak zcela neodmítly, pouze naplnily jiným obsahem. Schelerova otevřenost člověka světu, Plessnerova excentrická pozicionalita, Gehlenova představa o člověku jako „bytosti nedostatku“ – to všechno jsou nejenom dispozice, ale principy lidského bytí, které mají být člověku vlastní.

Někteří autoři, kteří se na embryo dívají z pozice empirického funkcionalizmu, se domnívají, že individualita je nutnou podmínkou k určení osoby, a proto mluví o osobě až dva týdny po oplodnění, kdy již není možné, aby došlo k rozdělení buňky na jednovaječná dvojčata.

Jiní se domnívají, že schopnost cítit bolest a schopnost vnímat je základní daností osoby a že osobou se embryo stává až v době, kdy se objeví neurální lišta jako základ budoucí centrální nervové soustavy, tedy koncem čtvrtého týdne (srdce embrya ovšem v této době již týden vykonává svou činnost). Například L. W. Sumner tvrdí, že základem práva na život je schopnost pociťovat. Přiznává, že i ne-lidští tvorové mají tuto schopnost, a proto prohlašuje, že právo na život mají všichni. Dodává nicméně, že různé druhy mají tuto schopnost vyvinutou v různém stupni a že tedy i právo na život lze takto odstupňovat. Sumner se domnívá, že člověk má plné právo na život, protože schopnost pociťovat je u něj nejvíce rozvinuta. Předpokládá, že plnou právní ochranu si zaslouží plody od druhého trimestru s výjimkou závažných fetálních abnormalit a s výjimkou případů, kdy těhotenství ohrožuje zdraví ženy.

Jiní se domnívají, že osobou se stává člověk až při zaregistrování mentálních a psychických pochodů, které jsou patrné od několika měsíců po fertilizaci. Kanadský psychiatr a psycholog T. Verny píše: Dnes víme, že nenarozené dítě je lidskou bytostí, která si uvědomuje a reaguje a která od šestého měsíce (a snad i dříve) vede aktivní citový život.

Další autoři uvádějí, že se člověk stává osobou až v okamžiku, kdy je schopný autonomního života, tedy života nezávislého na matce, tzv. viability. Toto období se ovšem velice obtížně stanovuje, protože lékaři dnes díky technice dokáží udržet na živu i velice

nezralé plody, kolem 24. týdne života. S vývojem techniky se bude toto období neustále zkracovat. Existují i futuristické představy o umělé děloze. Tento názor se nakonec stal v mnoha zemích i jistou teoretickou základnou pro právní úvahy o ochraně plodu během těhotenství. Pokud již plod je tzv. viabilní, tedy většinou koncem 24. týdne, nemá žena právo na potrat jen na základě prostého přání, ani na základě eugenických motivů. Ve většině vyspělých zemí není od druhého trimestru možný potrat pouze na podkladě žádosti, ale je selektivní. Důvodů pro odmítnutí potratu pak přibývá spolu s délkou těhotenství. Po dosažení viability je plodu většinou přiznáván plný právní status. Po dosažení viability je potrat zpravidla možný jedině tehdy, když těhotenství ohrožuje život nebo zdraví ženy. Definice osoby vymezená určitým časovým obdobím bývá ovšem spojena s určitými nesnáze, které pak mohou být zdrojem konfliktů v péči o novorozence.

H.T. Engelhardt Jr. je přesvědčen, že o osobě lze mluvit pouze tam, kde subjekt je schopný uvažovat o morálních argumentech – musí tedy být schopen sebereflexe, racionálních úvah, svobodné volby a hájit morální cíle. Z takové definice ovšem vyplývá, že velmi mnoho lidských bytostí není schopno dosáhnout kvality osoby. Engelhardt například neváhá mluvit o „vlastnění“ dětí jejich rodiči – tedy alespoň do té doby, dokud se z nich nestanou samostatné osoby. Z uvedeného názoru by snad mohlo vyplývat, že pokud děti nejsou osoby, nezaslouží si takovou péči, jakou jsme povinni prokazovat jedni druhým. Engelhardt nicméně tvrdí, že bychom s dětmi měli jednat tak, jako by osobami skutečně byly. Takové jednání pak posiluje vzájemnou sympatii a hodnotu lidského života zvláště tam, kde je tento život zranitelný a slabý. Podobně by se pak mohlo argumentovat i ve prospěch embryí. Nejsou sice osoby, ale úcta a respekt k nim posiluje úctu k hodnotě lidského života.

Oslabení morálního statutu embrya odepřením schopnosti být osobou se však může bezprostředně projevit v jednání s nimi a k přístupu k nim, přesto, že si člověk je vědom symbolického významu zárodků pro hodnotu vzájemné humanity. Tak J. A. Robertson tvrdí, že můžeme vedle sebe postavit symbolickou cenu ukončení lidského života (která ovšem znamená redukci respektu k lidskému životu obecně) a konkrétního prospěchu, který potrat přinese. Pak by se mohlo stát, že potrat nebo využití embrya k nějakému účelu by mohl být akceptovatelnou cenou za symbolické znevážení lidského života. Podle Robertsona se hodně lékařů kloní k názoru, že zátěž nechtěného těhotenství může tuto symbolickou cenu lidského života převážit. Podobně lze argumentovat ve prospěch potratu, který je prováděn kvůli využití embryonální tkáně pro transplantační účely.

Empirický funkcionalismus můžeme vhodně charakterizovat citátem P. Singera: Tvrdím, že život fetu nemá větší cenu než život živočišných organismů na stejné úrovni rozumu, sebeuvědomění, vědomí, schopnosti cítit a podobně. A jestliže fetus není osoba, pak nemá stejná práva jako osoba.

Singerův postoj je ovšem příkladem vyhroceného empirického funkcionalismu, který je navíc chápán čistě aktualisticky – pouze aktuální přítomnost charakteristik osoby dovoluje přiřazení jednotlivých bytostí pod pojem „osoba“. Nepřekvapí tedy, že zmíněný autor v rámci svých představ o osobě doporučuje, aby i těžce postižené děti byly zabíjeny, a tvrdí, že dítě v jednom roce života není o nic více osobou než třeba šimpanz nebo prase. P. Singer a H. Kuhseová se pokoušejí dokázat, že pouhá potenciální schopnost embrya být autonomním bytím není dostatečná k proklamaci „práva embrya na život“. Vycházejí z premisy, že jak samotné sperma, tak i vajíčko nemají samostatně „právo na život“. Kladou otázku, za co považujeme spermii a vajíčko, jestliže je spolu vložíme do Petriho misky. Pokud jde všechno tak, jak má, dojde po nějaké době k oplození. Jestliže tedy spermie a vajíčko jsou soupravou mající tuto schopnost a jestliže není nic špatného na tom, zničí-li se, pak také embryo, u něž je schopnost autonomního bytí pouze potenciální, může být zničeno. Podobný názor nacházíme také u H. T. Engelhardta: Fetus není osoba. Je to biologický produkt osob. Stává se

osobou v plném slova smyslu až za nějaký čas po porodu. Může se stát osobou v sociálním slova smyslu, ale teprve tehdy, až mu společnost přizná určitá základní práva k jeho ochraně – a to taková, která se obvykle používají k ochraně osob v plném slova smyslu. Málo vyvinutý plod má pouze minimální, pokud vůbec nějaký, mentální život. Nezdá se, že by měl dostatečnou mentální kapacitu, která by mu umožňovala vnímat utrpení na takové úrovni, jako je to u normálních dospělých savců.

Pokud tedy embryo není osobou, na čem má pak být založena jeho právní ochrana? V rámci empirického funkcionalismu není pouhý fakt biologické existence lidského bytí dostatečným důvodem k tomu, aby vypovídal o právech daného jedince. Lidské embryo – pokud není osobou – má pouze svou „vnější hodnotu“ – tedy hodnotu, jakou mu společnost v dané chvíli přisoudí. Tento názor se promítá i do právní ochrany plodu. Narozené dítě má například podle českého právního řádu zaručenou plnou ochranu života, přičemž narozeným dítětem se míní plod vypuzený mimo tělo matky s váhou 500 g nebo více, který jeví alespoň jednu z taxativně vymezených známek života. Plod pod 500 g se považuje za živý, jen přežije-li 24 hodin. Plod vypuzený mimo tělo matky a o hmotnosti nižší než 500 g by samozřejmě mohl zemřít také v důsledku neposkytnutí péče. Podle právníků je třeba zmíněnou vyhlášku interpretovat tak, že úmrtí do 24 hodin musí být v důsledku biologického postižení. Je zřejmé, že právo poskytuje ochranu jen těm plodům, které jsou aktuálně mimo tělo matky. Avšak obdobně viabilní plody, které jsou v matčině těle, nemají nárok na stejnou ochranu, přestože se fakticky může jednat o plody v témže týdnu těhotenství.

Z uvedených dohadů je tedy zřejmé, že ani v rámci empirického funkcionalismu neexistuje všeobecný konsensus v otázce, zda a do jaké míry je embryo osobou. S tímto konstatováním se sice můžeme smířit, ale z něho samotného ještě nevyplývá, zda – pokud si nejsme jisti, máme-li co do činění se skutečnou osobou – máme také právo zacházet s touto „osobou – neosobou“ tak, jak se nám zlíbí.

Filozof R. M. Hare navrhuje použít pro podobné úvahy zlaté pravidlo, které zní: „Co nechceš, aby jiní činili tobě, nečiň ty jim.“ Tedy: jestliže jsi rád, že tě tvoji rodiče nepotratili v době, kdy jsi byl zárodkem, měl bys i ty přát v současnosti existujícím zárodkům, aby se stali lidmi!

Závěr

Shodneme-li se na určení povahy lidského embrya v řádu bytí, nebude obtížné sjednotit se také v názoru na morální práva embrya. V současných bioetických diskuzích je možno vidět dva proudy: ontologický personalismus, podle kterého je zárodek od začátku lidskou osobou, a empirický funkcionalismus, podle kterého se zárodek stává osobou teprve v průběhu těhotenství, nebo dokonce až v určité době po porodu.

Na otázku, co je člověk a zda je embryo lidskou osobou, zatím neposkytují přírodní vědy ani filozofická antropologie odpověď natolik uspokojivou, aby byla nutně všemi přijata. Nevyjasněný status embrya dovoluje vyslovit požadavek: není-li dosud prokázáno, že embryo lidskou osobou není, měli bychom se k němu chovat jako k osobě.